

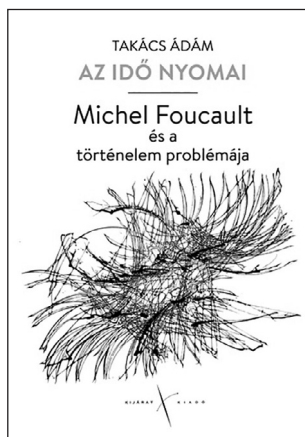
Képesek vagyunk túlélni saját gondolkodásunk radikalizmusát?

Takács Ádám: *Az idő nyomai. Michel Foucault és a történelem problémája.* Budapest, Kijárat, 2018. 183.

A halála óta eltelt évtizedekben tovább nőtt Michel Foucault recepciója. Ennek a bővülésnek magyarországi vonatkozásai is vannak; immáron magyar szakirodalma is létezik a kiemelkedő posztmodern francia gondolkodónak. A rendszerváltás óta eltelt évtizedekben három jelentős magyar nyelvű mű született, amelyek Foucault életművét vizsgálják: Sutyák Tibor *Michel Foucault gondolkodása*¹ és Cseke Ákos *Igaz szó, igaz élet*² című kötetei, valamint Takács Ádám 2018-ban megjelent műve.

Mielőtt a kötet tartalmáról szót ejtenénk, máris érdemes az egyik kulcsállítással vitára lépünk, nevezetesen Foucault-nak a posztmodern kánontól való elválasztásával. Ennek a kapcsolatnak a tagadása a kötet konklúziójában nézetünk szerint alapvető eszmetörténeti probléma, hiszen a Jean-Francois Lyotard által felvezetett *posztmodern állapot* mint a metanarratívák végét kijelentő diszkurzív keret híján aligha érthető meg Foucault öntudatos távolságtartása a marxizmustól, sőt, ami azt illeti, a „posztmodernizmussal” szembeni szkepszise sem. (174.) A nagy történeti, társadalomtudományi és politikai elbeszélések összeomlását regisztráló, valamint ezen körülményt explicite affirmáló szkeptikus posztmodern szemlélet adja azt a metakeretet, amelyen belül Foucault dolgozik, ennyiben szingularizáló, a történeti korszakok közötti diszkontinuitást hangsúlyozó módszere sem tűnik a késő 20. századi posztmodern korszellemtől egészen elkülöníthetőnek. Foucault-nak a posztmodernről való látszólagos távolságtartása elsősorban a posztmodern „izmusként”, azaz ortodoxiaként való megjelenésére vonatkozatható, és nem magára a posztmodernre mint relativista és szkeptikus alapállásra: az önmegtagadás, a saját bálványok rombolásának gesztusa is *per definitionem* posztmodern beállítottság. Ezen körülmény mintha Takács figyelmét elkerülné. A valódi szkepticizmus önmagával szemben is fenntartja a szkepszist.

De térjünk vissza a kötet szubsztantív tartalmához. A szerző azt ígéri, hogy a történelem problematikájára vonatkozó számadásban részesíti az olvasót. Nem

¹ SUTYÁK, 2007.

² CSEKE, 2015.

„rámenős egységesítést”, vagy valamilyen egységes filozófiai rendszer rekonstrukcióját kísérli meg, sokkal inkább egy konkrét probléma eszmetörténeti jellegű kibontására vállalkozik. (8.) Olvasván Foucault munkáit, óhatatlanul felmerül a következő kérdés: történelemtudományi vagy filozófiatudományi munkával van dolgunk? Történész vagy filozófus volt Foucault? A válasz távolról sem egyértelmű, és a kötetben szereplő tanulmányok nagy része pontosan erre szeretne választ adni. Bár könnyű kijelenteni, hogy „*egyik sem, és mindkettő*”, ez a megfogalmazás igencsak tisztázásra szorul. Ahhoz, hogy megértsük a Foucault-i programot, látnunk kell a történeti vizsgálódás értelmét – vagy legalábbis annak sajátos Foucault-i interpretációját: öncélú ismeretek megszerzése helyett a cél Foucault-nál a „jelen történetének” feltárása, ami annyit tesz, mint „*diagnosztizálni a jelent, megmondani mi a jelen*”. (17.) Ennek módszere a nietzschei értelemben vett *genealógia*, amely által visszakövetjük a jelenben operáló hatalmi módszereket és intézményeket. Egyszerre történészi és filozófiai praxis ez, miközben ugyanakkor egyik sem. Az interdiszciplináris gondolkodás egy kifejezetten politikai vagy – amennyiben a modern politikum összes kategóriáját elégtelennek ítéljük (magához Foucaulthoz hasonlóan) –, egy antipolitikainak nevezhető célnak van alárendelve. Ez a normatív elvárás a jelen evidenciáival történő szakításra vonatkozik, egy epokhé megvalósítására törekedve, amely által „*elkerüljük, hogy egy adott jelenség történeti vizsgálatakor a jelenünket legitim módon alkotó evidenciák kifejtthessék érvényességüket*”. (58.) Evidenciaszakadásokat vezetünk be a gondolkodásunkba, felszabadítva önmagunkat a konvenciók nyomasztó uralma alól, miközben nem fedkezünk meg saját szubjektivitásunk eredendően kondicionált mivoltáról sem.³ Takács rekonstrukciója tehát mindenekelőtt a Foucault-i történelemfelfogásra vonatkozik, valamint módszertanának felvázolására.

Bármilyen furcsán hathat, és bármennyire is osztani kívánjuk Foucault nézetét a lét eredendően történeti voltát illetően, óhatatlanul prezentistaként hat az a követelmény, miszerint a genealogikus munka célja a jelen megkérdőjelezése: „*a jelen a múlt gondolása révén megnyúl*”. (26) Természetesen ez egy *agonisztikus*, mondhatni egyenesen elutasító viszonyulás a fennálló hatalmi viszonyok által átszőtt és korrumpált jelenhez. Akárhogy is nézzük, itt mégiscsak a jelen kitüntettségét deklaráló pozícióval van dolgunk. Negatív módon ugyan, de a foucaultianus történelemtudományi gyakorlat középpontjában a jelen megváltoztatásának szándéka áll. Ezt Foucault számos alkalommal kifejezésre is juttatta. Állítása szerint vállalkozásának célja nem az, „*hogy felfedezzük mik vagyunk, hanem inkább az, hogy elutasítsuk azt, amik vagyunk*”⁴

A börtön, a pszichiátria és a szexuális morál történeti vizsgálata feltárja azt, hogy mivé váltunk, és hogy miként alakult ki a nyugati embertípus antropológiája, ám ez csak eszköz az önátalakításhoz, a saját mivoltunkból történő kilépéshez. Talán ebben az igencsak furcsa időfilozófiában érhető tetten annak az elutasítottságnak az egyik látens oka, amelynek Foucault munkássága a történelemtudomány

³ Például a drogpolitikával kapcsolatos fejezetben Takács kiemeli annak fontosságát, hogy „*a kortárs drogkutatók saját hatalmi pozíciójának*” felmérése legalább annyira figyelemreméltó, mint a külső társadalmi körülmények vizsgálata. (170.)

⁴ FOUCAULT, 1997. 278.

*mainstream*jében örvend, és amelyet maga Takács is regisztrál, amikor úgy fogalmaz, hogy Foucault „legádázabb ellenfelei” a társadalomtudományok, azon belül is a történészek céhéből kerülnek ki. (7.) Az agonisztikus prezentizmus könnyen tűnhet történetietlen eljárásmodnak, amely mintegy erőszakot tesz a múlt adatain egy, a tudományossághoz külsődleges normatív szempont érvényesítése jegyében: avégett tárjuk fel a múltat, hogy radikálisan kiléphessünk a jelenből. (61.) Foucault történeti gyakorlata nem az objektív ismeretek szerzését helyezi a középpontba – ennyiben gyanúsna tűnhet a szaktudományos szemlélet számára. Akkor is, ha különben önnönmaga helyzetére is szüntelenül reflektál ez a típusú (ön)kritikai szemlélet. Ez a *történetietlen történelemírás*, „a történelemben való reflexió” viszont külsődleges a bevett szaktudományi történeti gyakorlathoz képest is. (54.)

Mindig gyanús lesz a regularizált, normalizált tudományos gyakorlat számára az, amely önmagát attól eltérőként, ám ugyanakkor parazitikusként definiálja – miként Foucault is jellemezte saját munkásságát. Passzív történelemdokumentálás helyett „aktív történelemről” van szó. Kölcsönözve Paul Veyne szavait, Takács a Foucault-i történelemtudományi programot „fogalmakat alkotó történetírásnak” nevezi. (85.)⁵ *Fogalomteremtéssel* építünk egy másik jelent a múlt szétszóródott, ám újraprendezett töredékeiből. Nem a múlt vagy, ami azt illeti, a jelen totális megsemmisítéséről van szó, sokkal inkább arról a velejég posztmodern belátásról, hogy „*nincs a 'Történelem'*”. (102.) Ugyanezt mondhatnánk – pluralista szkeptikusok módjára – éppenséggel a „Filozófiáról” is. Nem létezik filozófia, csupán filozófiai stílusok. Általános történelem helyett szóródások vannak, heterogén elemek sokaságai, „folyamathiányok” és „diszkontinuitások”, amelyekből az aktív történész utólag teremt fogalmakat. (89.) Foucault-nál ilyen retrospektív módon megkonstruált fogalomnak tekinthető a „biopolitika”, a „biohatalom”, az „episztémé”, vagy a „diskurzus”, hogy csak néhányat említsünk a legismertebbek közül.

A *fogalomteremtés módszerének* hozadéka, hogy láthatóvá teszi a láthatatlant. Takács kötete érthetővé teszi az „értetlenek” számára Foucault viszonyát a történelemtudományhoz, és minden olvasó számára hasznos lehet a „történelem vagy filozófia?” alternatívájának megválaszolásában. Foucault mindkettő és egyik sem. Szemben a múlt rekonstruálásán fáradozó passzív történészekkel, Foucault egy aktív történész. Az „aktivitás” virilis nemi sztereotípiáitól elvonatkoztatva itt a láthatóságot előállító teremtoerőre való utalás a lényeges. A fogalomteremtő aktív történész – akárcsak a fogalomteremtő módszerekkel operáló filozófus – láthatóvá teszi a láthatatlant, azokat a struktúrákat, amelyek a vizsgált korszakok szereplői előtt rejtettek maradtak. „*A diskurzus*” – fogalmaz Takács – „*ontológiai dimenzió*”, funkcióját tekintve „*mindenféle tudás, és a tudás társadalmi előfeltételét képezi*”. (111.)

⁵ Ez rokonítható a „fogalomteremtés” Deleuze-i ihletésű módszerével, amely a különböző tudományterületeket és regisztereket „parazitizáló” interdiszciplináris jellegű filozófiai gyakorlatként azonosítható. Az *érzet deterritorializációja* című kötetünkben igyekeztünk alkalmazni ezen módszert, és ebből felépíteni egy észlelés- és technológiafilozófiát. A filozófiai gyakorlat vállaltan hullarabló praxisa ez, mivel olyan területekre is elmerészkedik, amelyek a tiszta filozófia számára bűdösek és visszataszítóak, így a kanonizálatlan és/vagy „alacsony” kultúrának is megvan a maga helye ebben a fajta tudományos gyakorlatban. A „*fogalomteremtés*” – fogalmazunk kötetünkben – „*módszertanilag rigorózus rendtelenség*.” Vö. Lovász, 2018. 26.

Számunkra rejtély, hogy szerzőnk miért nem utal egyetlen ponton sem a Foucault és Polányi Mihály között (számunkra legalábbis) nyilvánvaló izomorfikus hasonlóságra; az előbbi „diskurzus”-fogalma tulajdonképpen az utóbbi „hallgatólagos tudásának” feleltethető meg.⁶ A diskurzus valóságos létező, ontológiai réteg, amely magában foglalja az osztársadalmi vagy altársadalmi szinten operáló normák együttesét. Akár *infrastrukturaként* is jellemezhetnénk.⁷ Azáltal, hogy láthatóvá teszi azt, ami máskülönben rejtve maradt volna, Foucault egy mágikusnak nevezhető cselekedetet hajt végre. Daniel Milo szerint a Foucault-i aktív történetírás „szemantikai vonzásmezőket” teremt, konstruktív gyakorlatként a jelen átformálására vállalkozva, lehetőséget teremtve „egymástól távol eső területek közös elemzési horizonton történő leírásához”. (99.) A múlt adataiba történő beavatkozás az önátalakítás jegyében zajlik tehát, amely azonban elkerülhetetlenül a jelenre utalt műfaj. A posztmodern Foucault fejtetőre állítja a történelemírás szokványos gyakorlatát. Sikeres projekt ez? Történelemtudományként, még ha eredményezett is történelmi vállalkozásokat, „foucaultianusnak” nevezhető vizsgálódásokat (Takács számos történészre is utal, akik továbbvizik a történelemtudományban ezt a típusú módszert), vegyes sikerűnek nevezhető. Ám, ha végigtekintjük praktikus hatásait, azt kell mondanunk, hogy Foucault sikert aratott. A nyugati szubjektivitás messzemenő dekonstrukción esett át a korai 21. század évtizedeire, és ez a destrukciós folyamat jelenleg is folyamatban van. Egészen bizonyos, hogy nincsen jövője a zárt, autonóm, fallocentrikus nyugati szubjektumnak.

Amikor Jean Baudrillard Foucault-t azon az alapon bírálta, hogy már teljesült a biohatalom alóli felszabadulás, célt tévesztett. Baudrillard szerint a megengedő osztársadalmi amoralitásba és toleranciába történő átmenet megtörtént, emiatt pedig a Foucault-i társadalomkritika is okafogyottá vált. A legmesszebbmenőkig egyetértünk Takáccsal, amikor a kötet konklúziójában kijelenti, hogy Foucaultnak „*napjainkban is van mondanivalója*”. (174.) Azzal viszont, hogy az „ember” vagy a szubjektivitás helyét övező viták bármennyire is alábbhagytak volna az 1970-es évekhez képest, már kevésbé lehetünk egy véleményen. (175.) Ennek éppen az ellenkezője tapasztalható a legújabbkori filozófiai, kultúratudományi, politikatudományi, és társadalomtudományi gondolkodásban.. Sőt, a Foucault-i biopolitika értelmezéséhez nélkülözhetetlen a szubjektivitás átalakulásának és elbizonytalanodásának kérdésköre, amely már a „poszthumanizmusnak” nevezett eszme- és problémaegyüttes felé mutat.⁸ Különösen a biopolitika elemzése követelné meg a jelenlennel való szembesülést, és talán ez az a pont, ahol a legerősebben felvetődik az olvasóban a hiányérzet. Noha szó esik a biopolitikáról mint az életszabályozásra specializálódott kormányzási stratégiák összességéről, Takács legfőképpen a nemzeti keretek között vizsgálja ezt. Mindössze az identitás „poszt-nemzeti formáinak” rövid említésével kell beérnünk a jelenlennel való szembesülést. (160.) Vagyis éppen a jelenre visszavonkoztatott érdemleges *evidenciaszakítás* az, amit a leginkább hiányolunk ebből a könyvből. Takács megjegyzése szerint „*a Foucault-i*

⁶ POLÁNYI, 1994. Polányi és Foucault összefüggéséről bővebben lásd: HILL, 2000.

⁷ „*Infrastruktúra az, ami visszahúzódik a megismerhetőség elől [...] szubsztátumként leledzik a láthatóság mezején kívül.*” LOVÁSZ, 2018. 170.

⁸ Lásd: HORVÁTH-LOVÁSZ-NEMES, 2019.

gondolkodás képes volt túlélni még saját radikalizmusának időhöz és helyhez kötöttségét is". (175.) Ha ez igaz, akkor a Foucault-i radikális önkritika és rákérdezés követelménye nem érhet véget a nemzetállam eltűnésével és a nemzetek feletti, magasabb integráltsági fokot elérő biohatalmi kormányzati formák felemelkedésével sem. Jelenünkbe, a szuverenitás és diszciplinaritás után következő globális kormányozhatóság idejébe is evidenciaszakadásokat kell bevinnünk. Éppen a jelen evidenciáinak megnyitása és láthatóvá tétele az, amit ebben a kötetben sajnos nem találunk meg.⁹ Korunkban meghatározó szerepe (lenne) a jellel való radikális konfrontálásnak, a globális biohatalmi gépezetekkel való számvetésnek. Láthatóvá válna az, hogy az élet kisajátítására és normativizálására, valamint a véletlenszerű elemek teljes mértékű kizárására vállalkozó, parazitikus metakormányzati infrastrukturális képződmények igyekeznek uralkodni felettünk. Az életről most is „gondoskodni” kívánnak; a nemzeti kormányzatok mellett kinőtt globális biohatalmi szervezetek (például az Egészségügyi Világszervezet, WHO) időszakában a biopolitikára és a szabályozás technokrata ambíciójára való rákérdezés égetőbb szükséglet, mint valaha. *Túlélni saját gondolkodásunk radikalizmusát*: ez egyszerre feladat és cél, módszer és hozadék, a jelenbe ágyazódott jövő záloga, mely utóbbi még megszületésre vár.

Lovász Ádám

Felhasznált irodalom és rövidítések

CSEKE

2015 CSEKE Ákos: *Igaz szó, igaz élet. A kései Foucault és az igazság története*. Budapest, L'Harmattan, 2015.

FOUCAULT

1997 FOUCAULT, Michel: A szubjektum és a hatalom. In: *Testes könyv*. Szerk.: Kis Attila Atilla – KOVÁCS Sándor – ODORICS Ferenc. Szeged, Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport, 1997. 270–278.

HILL

2000 HILL, Jerry H.: *The Tacit Mode. Michael Polanyi's Postmodern Philosophy*. Albany, NY, State University of New York Press, 2000.

⁹ Sutyák kötetének előnye, hogy megnyitja az olvasót is a Foucault-i radikalitás előtt, míg a történetiségre való fókusz Takácsnál mintha – paradox módon – bezárna minket a múltbéli modern hatalmi formáknak megfelelő kritikaiságba. Ugyanezen észrevétel felvetődött Foucault-val szemben is, t.i., hogy a modernitás hatalmi formáinak leírását adná, miközben a jelen már maga mögött hagyta a modernitást (jelen keretek között azonban nem áll módunkban ennek a kérdésnek bármilyen részletesebb tárgyalása). Mindazonáltal ezzel nem kívánjuk azt állítani, hogy az utóbbi kötet ne teljesítené azt a vállalat, amelyet önmaga elé kitűzött. Magyar nyelven ennél kiválóbb összegzése nem olvasható Foucault és a történetiség kérdésének. Csakhogy a Foucault-i projekt a történetiségen kívüli tartalommal is rendelkezik.

HORVÁTH-LOVÁSZ-NEMES

2019 HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám – NEMES Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni.* Budapest, Prae, 2019.

LOVÁSZ

2018 LOVÁSZ Ádám: *Az érzet deterritorializációja. A kiterjesztett észlelés filozófiája.* Budapest, Gondolat, 2018.

POLÁNYI

1994 POLÁNYI Mihály: *Személyes tudás I-II. Úton egy posztkritikai filozófiához.* Ford.: PAPP Mária. Budapest, Atlantisz, 1994.

SUTYÁK

2007 SUTYÁK Tibor: *Michel Foucault gondolkodása.* Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2007.